

УДК 371. 5.016:821.161

DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-4-68-75

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури,
методики її навчання та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ОПТИМІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО НАВЧАННЯ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У статті порушено питання підвищення результативності літературного навчання, що пов'язано із застосуванням шляхів аналізу художніх творів. Так, подієвий та композиційний можна використовувати, починаючи з 5–6 класів: учні в цей час більше тяжіють до конкретного, ніж абстрактного. Хронотопний аналіз сприяє розвитку часових і просторових уявлень школярів. Його слід пропонувати в 9–11 класах. У рамках пообразного аналізу (7–11 класи) можна розширювати уявлення про внутрішні процеси людини, щоб розкрити природу літератури як мистецтва слова, ефективно застосовувати словесно-образний аналіз (5–11 класи). Значні можливості для інтенсифікації інтелектуальних зусиль дає проблемно-тематичний аналіз. Його потенціал розкривається в 9–11 класах, коли в учнів починають цікавити важливі проблеми буття. Вищим рівнем проблемно-тематичного аналізу треба вважати ідеаційно-концептуальний та філософський (9–11 класи). Ефективність навчального процесу зростає завдяки тому, що школярі користуються категоріями світоглядного порядку. З допомогою структурно-стильового аналізу можна реалізувати один із провідних принципів – вивчення літератури на історико-генетичних засадах. Оптимальність жанрового аналізу полягає в універсальності. Його використання починається в 5–6 класах.

Подієвий аналіз продуктивний для невеликих епічних творів з однією сюжетною лінією, композиційний – для текстів з авторським поділом на дії, розділи, частини, глави, хронотопний – у випадку творів, де часопросторова будова має важливе концептуальне навантаження, словесно-образний – для лірики, окремих фрагментів епосу та драми, проблемно-тематичний, ідеаційно-концептуальний, філософський – для з'ясування авторської світоглядної системи, структурно-стильовий – під час встановлення зв'язків літературного матеріалу зі стильовими процесами, жанровий – для максимально повної оцінки художнього джерела.

Ключові слова: оптимізація, ефективність, навчальний процес, шляхи аналізу літературного матеріалу, дидактична мета.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Оптимізація навчального процесу – одна з постійних проблем, яку доводиться вирішувати вчителю літератури. Користуючись великою кількістю дидактичних засобів, словесник повинен ставити собі завдання застосовувати їх найбільш ефективно, намагаючись привести учнів до максимальних навчальних досягнень. У цьому контексті слід розглядати і шляхи аналізу літературних творів та вивчення історико-літературних матеріалів, які виступають базовими чинниками в організації навчального процесу на уроках літератури. Кожен з них володіє власним дидактичним потенціалом, надає вчителю певні можливості для покращення успішності школярів. Необхідно пояснити, у чому вони полягають.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання визначеної проблеми. Тема оптимізації навчального процесу потрапила в науково-педагогічний дискурс ще в 60 – 80-ті роки ХХ століття (Ю. Бабанський, В. Безпалько, І. Огородников, М. Поташник, І. Раченко та ін.). Проте вона практично не торкнулася методики навчання літератури, хоча всі активні на сьогодні науковці (А. Вітченко,

С. Жила, О. Ісаєва, О. Куцевол, Л. Мірошниченко, Л. Нежива, Н. Романишина, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Уліщенко, В. Шуляр, Т. Яценко та ін.) так чи інакше свої зусилля спрямовують саме на те, щоб зробити шкільне вивчення літератури більш результативним. Посутній внесок у розвиток зазначеного питання належить О. Мхитарян.

На перший погляд зрозуміла для всіх проблема все ж потребує спеціального обговорення з детальним осмисленням оптимізаційного потенціалу наявних у методиці навчання засобів і в першу чергу шляхів вивчення різних видів літературного матеріалу.

Мета статті – окреслити ті особливості шляхів аналізу художніх творів та історико-літературних джерел, які дозволяють оптимізувати вивчення літератури в середній школі та спроможні забезпечити максимально успішне навчання школярів.

Оптимізація літературного навчання – це збільшення його ефективності, спосіб підвищення успішності учнів. Вона є "загальною категорією, являє собою систему педагогічних заходів, що відносяться до навчально-виховного процесу в цілому, охоплює всі його елементи: завдання, принципи, зміст, форми, методи, умови; а також передбачає обов'язкову оцінку результатів за конкретними критеріями. Оптимізація веде не просто до покращення, а до одержання найкращих (можливих для даних умов) результатів за мінімально необхідних затратах часу та зусиль" [2, с. 17]. Літературне навчання треба вважати оптимальним, якщо воно:

1. Створює сприятливі умови для самореалізації школярів, збільшує їхню навчальну мотивацію та активність, підвищує інтерес до літератури як навчального предмета, забезпечує необхідний психологічний клімат на уроці.

2. Дає максимальний розвивальний ефект (і літературний, і загальнопсихологічний), виходячи з вікових особливостей дітей, сприяє становленню творчої особистості, враховує індивідуальні можливості учнів, накреслює шляхи подолання неуспішності.

3. Повністю відповідає засадам предметицентризму, враховує природу літератури як мистецтва слова, максимально використовуючи її з розвивальною метою.

4. Забезпечує виконання завдань (досягнення педагогічного результату), визначених у шкільних програмах, за оптимальний проміжок часу.

5. Використовує найбільш ефективні форми, методи й прийоми організації освітнього процесу, що сприяють розгортанню основних етапів навчальної діяльності: засвоєння нових знань, формування вмінь та навичок, їх контролю й корекції, узагальнення й систематизації, застосуванню.

Проте головним оптимізаційним чинником, на наш погляд, повинна стати зміна сутнісного розуміння літератури як навчальної дисципліни. Мистецтво слова треба вважати не тільки предметом вивчення, але насамперед **засобом розвитку** особистості учня. Тому оптимізація навчального процесу може відбутися тоді, коли обрана така логіко-пізнавальна модель опрацювання літературного матеріалу, яка дасть найкращі наслідки з погляду розвитку дитини. Це виводить на певну оцінку шляхів аналізу художніх творів, які забезпечують реалізацію названої моделі. Як пише О. Мхитарян, "практичні прийоми навчання (спостереження над текстом, планування, характеристика персонажа) спрямовуються на формування в учнів умінь літературного аналізу, завдяки яким читачі з низькою успішністю глибше проникають в ідейний і почуттєвий світ митця, самозбагачуючись" [4, с. 145].

Так, подієвий аналіз (за розвитком дії) пропонує учням досить просту схему аналітичної діяльності. Школярі фіксують свою увагу на окремих епізодах художніх текстах, що є оптимальним для планомірного й досить повного сприйняття літературного джерела. Учням 5–6 класів така схема підходить найкраще, адже діти цього віку більше тяжіють до конкретного ніж абстрактного. Тому важливо їх орієнтувати на те, що має безпосереднє вираження у визначеній точці тексту. Переходячи від епізоду до епізоду, вони здобувають нові художні враження від того, що має поступовий, а відтак зрозумілий для них розвиток. У межах дослідження епізоду та на міжепізодному рівні можна організувати цілу низку видів діяльності,

продуктивних для розвитку цієї вікової групи школярів. З метою посилення образного мислення слід практикувати виразне читання та переказування епізодів, усне малювання, створення ілюстрацій, зіставлення з ілюстраціями художників, складання кіносценаріїв. Логічне мислення дітей буде активізоване в процесі поділу тексту на подієво-змістові частини, складання сюжетних планів, встановлення зв'язку між зображеними подіями, осмислення художньої ролі епізоду, складання заголовків.

На більш складному рівні подієвий аналіз дозволяє сформулювати в учнів знання про художній конфлікт, експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку. Для цього потрібно застосувати дещо інший варіант подієвого аналізу, коли етапи вивчення твору співпадають з композиційними частинами сюжету. Теоретичне озброєння учнів – шлях до формування цілої низки літературознавчих умінь, пов'язаних із визначенням та оцінюванням названих елементів сюжету. Школярі окреслюють сутність конфлікту, класифікують його, досліджують етапи його розгортання, встановлюють межі сюжетних частин, їх зв'язок з іншими художніми елементами.

Виходячи на суто предметоцентричний рівень, треба зазначити: подієвий аналіз є оптимальним для невеликих епічних творів з однією сюжетною лінією. Це зумовлено тим, що він потребує значних затрат часу, адже забезпечує максимальну повноту сприйняття літературного твору, а також чітко заданого дослідницького алгоритму.

В аналогічному ключі треба оцінювати й композиційний шлях аналізу (за зовнішньокомпозиційними частинами, створеними письменником). У його межах можна здійснювати багато видів роботи, що і під час подієвого, а тому психолого-розвивальна ефективність буде та сама. З позиції самої літератури, композиційний аналіз ефективно застосовувати під час вивчення драматичних творів, а також епічних, які мають авторський композиційний поділ (романи та повісті). Для цієї категорії текстів названий шлях аналізу – дійсно оптимальний, адже дозволяє організувати їх опрацювання за встановленою письменником художньою логікою, що допомагає максимальному засвоєнню учнями художньої повноти тексту.

Більш складним треба вважати хронотопний аналіз, який потребує від учнів розвинених часових і просторових уявлень. Тому його слід починати застосовувати тільки в 9–11 класах. У цей час школярі здатні виконувати дві важливі інтелектуальні операції – встановлювати статичні (уподібнення) та динамічні (розподібнення, протиставлення) зв'язки між художніми хронотопами, що сприяє осягненню авторської художньої концепції цілого ряду текстів, яку в цих зв'язках закодовано. У курсі української літератури існує декілька програмових творів, для вивчення яких застосування хронотопного аналізу є принциповим. Так, у драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня" необхідно осмислювати зображене, рухаючись за хронотопною динамікою "весна – літо – осінь – зима – весна". Розкриття міфо-символічного навантаження кожного утворення дозволяє усвідомити провідну тему драми – роздвоєності людини між матеріальним та духовним, коливання між цими двома полюсами дійсності.

Хронотопний аналіз важливий для історичних жанрів, де співіснують декілька часо-просторових утворень: соціально-психологічна повість "Кайдашева сім'я" І. Не-чужа-Левицького (з урахуванням першого варіанту вступу, вилученого під натиском царської цензури), соціально-психологічний роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панаса Мирного та Івана Білика, історичний роман П. Загребельного "Диво" та ін. У такому разі завдання вчителя полягає в тому, щоб розкрити пропонувану автором історіософську концепцію – і хронотопний аналіз дозволить зробити це найкраще. Для старшокласників, яких починають цікавити проблеми суспільно-історичного буття, такий підхід приваблює.

Домінантним у шкільній практиці є пообразний аналіз – вивчення літературного твору крізь призму системи образів-персонажів. Початок його застосування припадає на сьомий клас. Художній феномен людини – центр дослідження, що стає предметом жвавих обговорень на уроці. З психологічного погляду, оптимальність пообразного аналізу полягає в тому, що учням завжди цікаво говорити про різні

прояви людської особистості в художній інтерпретації. Він активізує школярів, які схильні давати морально-психологічні оцінки, з'ясовувати, яким може бути індивід.

На жаль, цей шлях здебільшого застосовується тільки у двох варіантах: вчитель та учні осмислюють внутрішні риси та засоби творення персонажів, схвалюють або заперечують психологічні якості героїв. У той же час його навчально-розвивальні можливості набагато ширші й недооцінені в шкільній практиці. Пообразний аналіз є оптимальним з погляду формування значної кількості спеціальних знань та умінь школярів, а також знань та умінь загального плану.

У його рамках можна розширювати уявлення учнів про психологічні процеси (когнітивну та афективну сфери людини). У ситуації, коли в шкільній практиці відсутній курс психології, поглиблена психологічна характеристика, базована на рівнях структури особистості, дозволяє на прикладі літературних героїв сформулювати в учнів початкове розуміння ряду явищ та процесів: знання, пізнання, мислення, пам'ять, сприймання, розуміння, компетентність, прийняття рішень, виникнення та роль мотивів, емоцій, почуттів, бажань, переживань тощо. Школярів можна ознайомити зі світосприйняттям персонажів, їхньою Я-концепцією, ціннісно-цільовими пріоритетами, вольовими проявами, досвідом, звичками, стилем життя, здібностями, талантом, психотипом, темпераментом. Практично кожен літературний герой дає певний простір для здійснення психологічних досліджень. Словесник має визначитися, які психологічні поняття стануть оптимальним "ключем", що дозволить "відкрити" внутрішній світ конкретного персонажа.

Інший бік – зовнішнє життя дійових осіб. Застосовуючи такі ексклюзивні підходи, як дослідження психології вчинку, статусно-рольова характеристика, мовна практика, система "виклик – відгук", виявлення зав'язків з іншими персонажами, учитель продемонструє учнями широкий простір людського самовираження, унаочненого письменниками у своїх літературних текстах.

Одне із завдань шкільної освіти – розкрити природу літератури як мистецтва слова. Для цього ефективно застосовувати словесно-образний аналіз. Під час його здійснення основний інтерес учителя та учнів складають мовні одиниці. Відбувається їх інтерпретація, визначення тропеїчно-стилістичної структури, збагачення знань школярів відповідною теоретичною системою. Діяльність школярів може бути активізована з допомогою завдань, що спрямовують здійснювати пошук, накопичення словесних конструкцій, пояснювати їх зміст та аналізувати. Один зі способів оптимізувати словесно-образний аналіз – скомбінувати його з іншими шляхами, використати як допоміжний під час їх використання. Це дозволить формувати в учнів розуміння, що мова – будівельний матеріал літератури, бере участь у творенні всіх наявних у тексті художніх елементів.

Продуктивність мовних досліджень зростає, якщо почати їх застосовувати, починаючи з 5 класу. Це дозволить розвинути в учнів внутрішню необхідність заглиблюватися в мовну тканину, відчувати смак слова. Якщо мовні спостереження супроводжують всі інші шляхи опрацювання літературного матеріалу, тоді вони сприяють закріпленню необхідних літературно-дослідницьких умінь.

Значні можливості для інтенсифікації інтелектуальних зусиль школярів дає проблемно-тематичний аналіз літературного твору. Його потенціал особливо розкривається в 9–11 класах, коли в учнів значно зростає абстрактне мислення, а також школярів починають цікавити важливі проблеми людського буття. У цей час літературний матеріал стає важливим джерелом для створення проблемних ситуацій, у процесі яких відбувається дискусія з приводу піднятих письменником питань. Способом підвищення розвивальної ефективності проблемно-тематичного аналізу, на наш погляд, є його поєднання з цілим рядом інших (подієвим, хроно-топним, пообразним, словесно-образним, жанровим, структурно-стильовим). Виникають комбіновані варіанти (концептуально-образний, сюжетно-концептуальний, концептуально-хронотопний, концептуально-мовний, концептуально-жанровий, концептуально-стильовий), які стимулюють учнів установлювати зв'язки між проблематикою та іншими художніми рівнями, що беруть участь у вираженні тем та проблем.

Такий підхід збільшує інтелектуальну напругу на уроці, адже учні розв'язують задачі логічного типу: їхнє завдання полягає в тому, щоб визначити роль різноманітних художніх елементів у постановці, розгортанні та вирішенні певної проблеми в літературному творі, обґрунтувати результати своїх досліджень. Важливо, щоб словесник упроваджував операційні механізми, які учні повинні засвоювати й застосовувати на практиці. Відбувається формування як літературно-дослідницьких, так загальнопсихологічних можливостей школярів.

Вищим рівнем проблемно-тематичного аналізу треба вважати ідеаційно-концептуальний та філософський. Їх використання в шкільній практиці також можливе тільки в 9–11 класах. Оптимізація навчального процесу відбувається завдяки тому, що школярі виходять на рівень світоглядного порядку. Зокрема, ключовим для ідеаційно-концептуального аналізу є такі поняття, як "Космос", "Бог", "Людина", "Суспільство", "Нація". Вони стають своєрідними "точками опори" в осмисленні цілої низки літературних творів. Накопичуючи розуміння авторських концепцій Космосу, Бога, Людини, Суспільства, Нації, учні досягають варіативності світоглядного простору, знаходять у ньому місце для власного світобачення.

Суттєве збагачення старшокласників дає філософський аналіз – вивчення літератури крізь призму певних філософських систем. Його ефективність буде найбільшою, коли вчитель запропонує філософські поняття, які, з одного боку, корелюють з філософськими поглядами письменника, а з іншого – подані в доступній для школярів формі (вони мають бути не складнішими за літературознавчі категорії, які учні вивчають). У сучасній методиці навчання української літератури напрацьовано дві філософські моделі: екзистенціально-діалогічна (Г. Токмань) та філософсько-історична (Ю. Бондаренко). Кожна з них має свій потенціал для поглиблення шкільного аналізу літературного твору. Перша веде до посилення діалогічного зв'язку в трикутнику "учень-текст-вчитель", друга – до осягнення школярами філософсько-історичних концепцій, якими багата українська література. Як і ідеаційно-концептуальний, філософський аналіз дає широкий простір для розвитку світогляду учнів.

Велике значення в 9–11 класах має структурно-стильовий аналіз. Тільки з його допомогою можна простежити стильовий рух від часів Київської Русі й до сьогодення. У названих класах він має домінувати, адже дає можливість реалізувати один із провідних методико-літературних принципів для старшої школи – вивчення літератури на історико-генетичних засадах. Оптимальним дидактичним механізмом у цьому разі є створення в учнів контекстних уявлень про розвиток літератури в конкретний період з наступним переходом до поглибленої текстуальної роботи. Аналіз тексту відбувається на основі опорних понять, що відображають стильові ознаки. Наприклад, для сентименталізму ними можуть бути: авторська настанова на розчулення читача, велика кількість зменшено-пестливої лексики, ідеалізація простої людини, фаталістичне світобачення, трагічна доля головних героїв тощо. Головне, щоб учні навчилися використовувати названі поняття в процесі літературного аналізу, здійснювати стильову ідентифікацію тексту.

Оптимальність жанрового аналізу полягає в його універсальності. У процесі здійснення школярі повинні осмислювати різні грані літературного джерела крізь призму його жанрових особливостей. Це створює передумови для використання інших шляхів аналізу, які стають частиною жанрового. Необхідність дати оцінку різним художнім рівням тексту веде до того, що вчителі та учні можуть успішно використовувати подієвий, хронотопний, пообразний, словесно-образний, проблемно-тематичний та ін. шляхи як елементи жанрового: жанрово-подієвий, жанрово-хронотопний, словесно-жанровий, концептуально-жанровий та ін. Тому жанровий дає найкращі результати в ситуації, коли треба зробити максимально комплексну, цілісну оцінку того, що вивчається. Його використання цілком можливе, починаючи з п'ятого-шостого класів, адже вже тут існує необхідність давати жанрову оцінку казкам, байкам, легендам, прислів'ям, загадкам.

Жанровий аналіз є одним із базових для літературної освіти. У його рамках учні можуть осмислювати як змістові, так і формальні особливості літератури, усвідомлювати її мистецьку природу. Здатність його застосувати – один з найвищих моментів у розвитку школярів, які повинні володіти уміннями комплексного дослідження – тільки жанровий аналіз буде успішним.

Започатковуючи вивчення літературного твору, учитель-словесник постає перед вибором оптимального шляху аналізу. Основним критерієм у цьому разі може бути тільки "... ступінь досягнення мети, яку характеризують певним показником" [1, с. 58]. Науковці, що працюють в галузі дидактики, називають різні критерії оптимальності. Проте основним, на наш погляд, є одержаний навчально-розвивальний результат, який можна усвідомити як суму одержаних літературних знань та сформованих літературно-дослідницьких умінь, до яких слід додати виховний вплив. "... Оптимізувати літературний розвиток учнів не можна "загалом", щоразу потрібно чітко уявляти, який параметр цього процесу треба вдосконалити відповідно до поставленої мети: конкретні літературні знання, вміння, здібності чи показники духовного розвитку" [3, с. 31].

У залежності від неї відбувається вибір усієї технології опрацювання літературного матеріалу. Найбільш ефективний шлях вивчення – це той, який найкраще забезпечує бажаний результат. Необхідно дати відповідь, у чому може полягати це досягнення, а вже потім визначатися, яким шляхом до нього йти. Отже, якщо вчитель прагне:

1. Максимально повно ознайомити учнів зі змістом літературного тексту, продемонструвати особливості його сюжетотворення, композиційної структури – подієвий та композиційний аналіз.
2. Розкрити авторську художню концепцію, виражену з допомогою спеціальної часо-просторової організації зображеного, – хронотопний аналіз.
3. Дослідити текст крізь призму системи образів-персонажів – пообразний аналіз.
4. Занурити учнів у словесну тканину літературного матеріалу – словесно-образний аналіз.
5. Осмислити проблемно-тематичне та світоглядне спрямування художнього твору – проблемно-тематичний, ідеаційно-концептуальний та філософський аналіз.
6. Установити зв'язок зображеного з художньо-естетичним розвитком літератури, стильовими тенденціями – структурно-стильовий аналіз.
7. Дати комплексну оцінку художньому джерелу, виявивши його формо-змістові властивості – жанровий аналіз.

Крім того, використання названих шляхів аналізу слід співвідносити з віковими та індивідуальними особливостями дітей. Для учнів, у яких переважає репродуктивний тип мислення, більше підходить подієвий та композиційний аналіз. У 5–6 класах схильність до відтворення, вважається, вищою, ніж до складніших проблемно-дослідницьких способів діяльності. Це теж зумовлює необхідність використовувати названі шляхи вивчення саме в цих класах. Певний простір для репродуктивності є і в хронотопного та пообразного аналізу, якщо учні не стільки осмислюють, скільки відтворюють різні вияви літературних героїв, займаються усним описом позасюжетних елементів.

Усі інші шляхи потребують застосування евристичних підходів до вивчення літератури. У процесі дорослішання в учнів посилюються бажання вирішувати більш складні інтелектуальні задачі, виконувати різні види дослідницько-пошукової роботи, інтерпретувати прочитане, давати йому оцінку, встановлювати зв'язки між різними елементами змісту та форми художнього твору. Кожен шлях аналізу пропонує свої можливості для задоволення таких потреб. Поступово зростає навчальна роль (ефективність) застосування хронотопного (виявлення концептуально важливих елементів, визначення їх художньої ролі, встановлення зв'язків між часопросторовими утвореннями, комплексна оцінка твору з урахуванням хронотопної єдності), пообразного (осмислення внутрішнього феномену героя, оцінка його поведінки, виявлення засобів творення, зіставлення з іншими персонажами), словесно-

образного (виокремлення мовних одиниць, інтерпретація їх художнього змісту, тропейчний та стилістичний аналіз), проблемно-тематичного (аналіз тем та проблем, простеження їх розвитку та авторського вирішення, визначення художньої ролі інших елементів у їх вираженні), ідеаційно-концептуального та філософського (осмислення світоглядних засад літературного матеріалу, авторських способів зображення основних буттєвих явищ, визначення значень, якими письменник їх наділяє, способів зображення), структурно-стильового (встановлення зв'язків між художніми картинками тексту та стильовими впливами, які їх зумовили), жанрового (оцінка всіх художніх елементів із позиції жанрових вимог).

Тому оптимальність застосування конкретного шляху аналізу зумовлена ще й здатністю учнів успішно виконувати названі операції, долати інтелектуальні перешкоди, які виникають під час виконання таких завдань. "У школі важливо й необхідно домагатися того, щоб учні навчилися свідомо користуватися формами і прийомами пізнавальної діяльності, могли правильно застосовувати наукові принципи й методи..." [5, с. 84]. Учителю повинен бути переконаним, що із допомогою обраного шляху аналізу він зможе активізувати школярів, забезпечити умови для їх творчої самореалізації та розумове зростання, здійснить належний виховний вплив.

Проблема оптимальності шляхів вивчення актуальна ще для одного навчального матеріалу – історико-літературного (життєписи письменників, огляди літературних періодів). У шкільній практиці переважає хронологічний шлях, зорієнтований на поступове, у часовій послідовності, розкриття змісту історико-літературного матеріалу. Його недолік – накопичення великої кількості дат, які учням важко запам'ятати і які не завжди допомагають унаочнити людський і творчий феномен письменника. Тому для цього виду навчального матеріалу пропонуємо, на наш погляд, більш ефективний (оптимальний) шлях – тематичний. Учителю повинен виділити ключові теми в біографії митця чи історико-літературному періоді, визначити факти, які входять до певної теми. Такий підхід дійсно оптимальний, адже спрямовує учасників навчального процесу визначити те, що є найбільш властивим письменнику, розвитку його творчої особистості або суспільним та художньо-естетичним особливостям літературного періоду. Зміна дидактичних орієнтирів із хронологічних на тематичні веде до покращення процесу засвоєння історико-літературного матеріалу, підвищує інтерес до його змісту.

Окремим чинником, що має безпосередній вплив на розуміння оптимального в процесі здійснення літературної освіти, є шкільні програми. Словесник враховує завдання, які ставлять перед ним автори програм, узгоджує це із наявним лімітом навчального часу. Безперечно, програмові вимоги також мають важливе значення для організації текстуальної роботи. У їх межах учитель повинен визначитися з тими способами діяльності, які будуть найбільш ефективними для вирішення дидактичних проблем.

Отже, процес оптимізації літературного навчання тісно пов'язаний із використанням основних шляхів аналізу художніх творів та історико-літературних матеріалів. Учителі-словесники повинні розуміти переваги та недоліки кожного, використовувати з метою активізації навчальної діяльності та зростання інтелектуальних можливостей школярів. Для цього треба розуміти технологічні особливості застосування кожного шляху, вікові та індивідуальні потреби школярів, які впливають на характер вивчення мистецтва слова, способи діяльності та навчально-розвивальні наслідки, до яких вони можуть привести.

Література

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения (общедидактический аспект). Москва: Педагогика, 1977. 256 с.
2. Бабанский Ю. К., Поташник М. М. Оптимизация педагогического процесса. Київ: Рад. школа, 1982. 198 с.

3. Мхитарян О. Д. Оптимізація навчання літератури підлітків із низьким рівнем успішності. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 4. С. 129–134.

4. Мхитарян О. Підвищення навчальних досягнень учнів з української літератури. Миколаїв: Ілліон, 2014. 232 с.

5. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ: Академвидав, 2006. 560 с.

References

1. Babanskij, Y. K. (1977). Optimizatsija protsessu obuchenija (obshchedidakticheskij aspekt) [Optimization of the learning process (general didactic aspect)]. Moskva: Pedagogika [in Russian].

2. Babanskij, Y. K. & Potashnik. M. M. (1982). Optimizatsija pedagogicheskogo protsessu [Optimization of pedagogical process]. Kyiv: Radanska shkola [in Ukrainian].

3. Mhytaran, O. D. (2015). Optymizastija navchanna literatury pidlitkiv iz nyzkym rivnem uspishnosti [Optimization of teaching literature to adolescents with low success rates]. *Naukovyj visnyk MNU imeni V. O. Suhomlynskogo*. 4 [in Ukrainian].

4. Mhytaran, O. (2014). *Pidvyshenna navchalnyh dosagnen uchniv z ukrajinskoji literatury* [Improving student' academic achievements in Ukrainian literature]. Mykolajiv: Illion [in Ukrainian].

5. Fitsula, M. M. (2006). *Pedagogika* [Pedagogika]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Bondarenko Y.

Doctor of pedagogical sciences, Professor of Ukrainian literature, its teaching methodology and journalism, Nizhyn M.Gogol State University

OPTIMISING THE STUDY OF LITERATURE IN SECONDARY SCHOOL

The article deals with the problem of increasing the productivity of literature study via various approaches to literary text analysis. The author argues that event-based and compositional approaches can be used from 5th-6ths grade: during this period, students are better at dealing with concrete facts rather than the abstract. Chronotope analysis facilitates the development of students' ideas about time and space and should be offered in the 9th-11th grades. Image-based analysis (7th-11th grades) helps broaden the understanding of individuals' internal world. Verbal image analysis best reveals the nature of literature as a verbal art in the 5th-11th grades. Problem- and topic-based analysis helps intensify intellectual activity and is most useful in the 9th-11th grades when students develop an interest in important philosophical issues. The highest level of the problem- and topic-based analysis is the conceptual and philosophical analysis (9th-11th grades). The productivity of the learning process increases due to the use of philosophical categories by the students. Structural and stylistic analysis helps realise one of the key principles – the study of literature from a historical and genealogical perspective. Genre analysis is universal and is first offered in the 5th-6th grades.

Event-based analysis is useful for short prose texts with one plot line. Compositional analysis – for texts divided into acts and chapters. Chronotope analysis should be used in the case of texts where time and space have an important conceptual meaning. Verbal image analysis is best suited for poetry, fragments of prose texts and drama. Problem- and topic-based analysis as well as the conceptual and philosophical analysis are useful tools for understanding author's philosophical system. Structural and stylistic analysis helps establish connections between literary material and stylistic processes, whereas genre analysis enables the most comprehensive evaluation of the literary text.

Key words: optimisation, efficacy, learning process, approaches to literary text analysis, didactic aim.